

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het recht van de buurman leert lessen over tolerantie

Tolerantie is in het recht noodzakelijkerwijs geen welomlijnd begrip. In Angelsaksische rechtsstelsels gaan juristen voor de invulling van open normen op zoek naar de buurman, in overdrachtelijke zin. De buurmantest kan uitkomst bieden, maar zonder inzicht in wat de ander beweegt, zal hij falen.

.....
 door Alex Geert Castermans

Hoogleraar burgerlijk recht aan de Universiteit Leiden. Oud-voorzitter van de commissie gelijke behandeling.

TOLERANTIE IN HET RECHT

Wees verdraagzaam. Er is geen wet die definieert wat dit gebod inhoudt. Er zijn formele regels als: ‘behandel gelijke gevallen gelijk’, of ‘discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan’ (artikel 1 van de Grondwet). Dergelijke bepalingen zeggen weinig over de mate waarin de één de ander moet verdragen.

In Angelsaksische rechtsstelsels gaan juristen voor de invulling van bepaalde – in de regel door rechters geformuleerde – open normen op zoek naar de buurman, in overdrachtelijke zin: is degene met wie iemand te maken heeft te vergelijken met een buurman, en zo ja, met welke belangen zou hij dan rekening hebben moeten houden? De buurman is een bruikbare figuur om regels tastbaar te maken. Iedereen heeft er wel één en kan zich een voorstelling maken van de dilemma’s van burens die last van elkaar hebben en tegelijkertijd op elkaar zijn aangewezen. Maar voor een onderzoek naar tolerantie in het recht is niet alleen het beeld van de buurman aanlokkelijk. Ook de rechtsverhouding tussen burens van vlees en bloed is het bekijken waard. Wetgever en rechterlijke macht hebben zich altijd moeten bezighouden met zomerse burensconflicten. Juist in die context komt het vaak aan op de vraag wat mensen van elkaar mogen vragen en moeten verdragen.

Daarom volgt een verkenning van de tolerantie in het recht langs de lijnen van het burenrrecht. Na een introductie van de buurmantest en een uitwerking van de criteria voor onrechtmatige hinder, komen achtereenvolgens aan bod de gelovige buur, de noodzaak om open te zijn over geloofskwesties en goed nabuurschap op de werkvloer.

DE BUURMANTEST

Tachtig jaar geleden bezocht mevrouw Donaghue met een vriendin het Wellmeadow Café in Paisley. De vriendin trakteerde op ijsdrank, waarbij *ginger beer* moest worden gegoten. Uit de fles vloeide niet alleen *ginger beer*, maar ook de restanten van een slang in staat van ontbinding. Mevrouw Donaghue — die al eerder uit die fles had gedronken — kreeg buikpijn. Ze leed ook *emotional distress* als gevolg van de gruwelijke aanblik van wat er van de slang over was. Ze vorderde schadevergoeding van Stevenson, de producent van het gemberbier.

In Engeland en Schotland was het destijds een lastige kwestie. Waarom zou Stevenson aansprakelijk zijn voor deze schade zonder dat er sprake was van een contractuele rechtsverhouding tussen hem en Donaghue? Eén van de *lawlords*, Atkin, vroeg zich af wanneer een morele plicht rechtsplicht wordt:

*'The rule that you are to love your neighbour becomes in law, you must not injure your neighbour; and the lawyer's question, Who is my neighbour? receives a restricted reply. You must take reasonable care to avoid acts or omissions which you can reasonably foresee would be likely to injure your neighbour. Who, then, in law is my neighbour? The answer seems to be - persons who are so closely and directly affected by my act that I ought reasonably to have them in contemplation as being so affected when I am directing my mind to the acts or omissions which are called in question.'*¹

De ultieme test voor het bepalen van de mate van zorg die burgers elkaar verschuldigd zijn, is de buurmantest. Mevrouw Donaghue gold in het recht als Stevensons buurvrouw. Stevenson zakte voor de test en moest £ 200 schadevergoeding betalen.

EEN GOEDE BUUR

De zoektocht naar de mate van zorg wordt concreet indien werkelijk buuren in het geding zijn. Klassiek is de zaak van mijnheer Nobel. Hij woonde met zijn gezin op het Lucas Bolwerk 9 in Utrecht en dat was geen goe-

gen met de studentenvereniging Unitas als buur. Tot Nobels ergernissen behoorden: het herhaaldelijk en bijzonderlijk in de voor de nachtrust bestemde tijd schreeuwen, stampen, bonzen en slaan met stoelen en andere meubelen tegen vloeren en muren, zonder redelijk doel. Mevrouw Nobel, zwanger, werd er zenuwachtig van. Toen zij van een zoon was bevallen, organiseerde de vereniging met veel ophef een geboortefeest, waarbij rumoer werd gemaakt als nooit te voren. Nobel wenste schadevergoeding. Bij het hof ving hij bot, omdat hij geen 'op geld waardeerbare' schade zou hebben geleden. Nobel wendde zich tot de Hoge Raad, die op oudejaarsdag van 1937 de beslissing van het hof vernietigde.²

De regel die hier in het geding was, is niet of Nobel jegens Unitas tolerantie is verschuldigd. Het gaat om het spiegelbeeld ervan. Niemand mag aan zijn burens op onrechtmatige wijze hinder toebrengen, zoals door het verspreiden van rumoer, trillingen, stank, rook of gassen, door het onthouden van licht of lucht of door het ontnemen van steun.³ Maar hinder en tolerantie worden vaak in één adem genoemd: elke inbreuk op het genot van

*In een dichtbevolkt land moet
een zekere mate van hinder
worden geduld*

huis en grond moet in zijn context worden beoordeeld, om te kunnen vaststellen of die inbreuk al of niet moet worden getolereerd.⁴

Wat onrechtmatige hinder is, hangt af van de omstandigheden. We leven in een dichtbevolkt land.

Daarom moet een zekere mate van hinder worden geduld. Heel veel verschillende belangen strijden om het gebruik van de schaarse grond. Een violist produceert geluid. Spoorlijnen, vliegvelden en voetbalstadions genereren ook lawaai. Het kan zijn dat de buurman van de violist maatregelen kan afdwingen om de geluidsoverlast te verminderen, terwijl hij het geraas van treinen en vliegtuigen verdraagt of moet verdragen.

Toen met zuidzuidwestenwind onkruidzaden terecht kwamen tussen de in potten gekweekte producten van een boomkwekerij, rees de vraag of de buurman van wiens perceel het onkruid kwam, hiervoor verantwoordelijk was. Een andere kweker zag de opbrengst van zijn kas teruglopen, omdat de ruiten waren verduisterd door bijenspat. Was de imker verantwoordelijk? Voor het antwoord op beide vragen zijn verschillende omstandigheden van belang, zoals de aard, de ernst en de duur van de hinder en de daardoor toegebrachte schade. Voorts is relevant of de buurman zijn perceel al op eenzelfde manier beheerde, of de imker zijn bijenkasten al had voordat de kweker zich met zijn huidige teelt vestigde.⁵ Ook telt mee of zij bereid zijn maatregelen te treffen om de hinder of de daardoor veroorzaakte schade te beperken.⁶ Een tolerantieplicht wordt eerder aange-

nomen, naarmate het offer om hinder te voorkomen groter is of de met de hinder samenhangende maatschappelijke belangen zwaarder wegen.⁷

Wie een tijd lang zo aardig is dat hij het gestamp, de muziek of de uitdijende struiken van de burens verdraagt, mag in beginsel terugkomen van zijn welwillendheid. Tolerantie verplicht niet, aldus de enige wettelijke bepaling waarin tolerantie wordt genoemd: artikel 2262 van de Franse *Code Civil*: '*Les actes (...) de simple tolérance ne peuvent fonder ni possession ni prescription.*' '*Simple tolérance*' werd vertaald met 'eenvoudig gedoogen'. Dit gedogen mocht ook in Nederland niet worden afgestraft met het ontstaan van een verplichting tot gedogen. De desbetreffende bepaling keerde niet terug in het in 1992 ingevoerde Burgerlijk Wetboek. Aangenomen mag worden dat de regel ook zonder uitdrukkelijke bepaling geldt.

EEN GELOVIGE BUUR

Geldt de buurmantest, met al zijn nuances, ook als de godsdienst van de burens in het geding is?

Hij bleef buiten toepassing toen de gemeente Tilburg de kerkklokken van de H. Margarita Maria Alacoque tot zwijgen wilde brengen ten behoeve van de omwonenden die zich om kwart over zeven 's morgens ongestoord nog een keer wilden omdraaien in bed. Het milieuvoorschrift waarop de gemeente zich beriep, bleek niet te zijn gegeven voor geluid ten behoeve van — zoals dat heet — 'het oproepen tot het belijden van godsdienst of levensovertuiging of het bijwonen van godsdienstige of levensbeschouwelijke bijeenkomsten en lijkplechtigheden, alsmede geluid in verband met het houden van deze bijeenkomsten of plechtigheden'.⁸

Maar als de omwonenden zich rechtstreeks tot de kerk wenden, worden partijen wel aan de buurmantest onderworpen. De klok van de gereformeerde gemeente van Leerdam beierde te hard, vond de buurman. De hinder die hij ondervond en de beperking van zijn recht op respect voor zijn woning en zijn privéleven, stonden tegenover de vrijheid van godsdienst die — gelet op het oproepen tot het belijden van de godsdienst of het bijwonen van een kerkdienst — met het luiden van de kerkklok was gemoeid. Volgens de rechtbank Dordrecht woog de vrijheid van godsdienst zwaarder. Klokgelui is algemeen aanvaard, oordeelde zij, ook in een woonomgeving. Voorts kon het geluidsniveau van de klok niet op verantwoorde wijze worden teruggebracht zonder afbreuk te doen aan de functie ervan. Bovendien luidde de gereformeerde gemeente haar klok minder lang dan andere kerkgenootschappen plegen te doen. Zij had de duur vrijwillig beperkt tot 7 minuten voor de aanvang van kerkdiensten en ongeveer 5 minuten na afloop van een rouw- of huwelijksdienst. Weliswaar woonde de buurman

al in zijn woning voordat het kerkgebouw werd gebouwd en overschreed de klok bepaalde waarden voor geluidsoverlast, toch vond de rechtbank de overschrijdingen niet fors genoeg om de hinder onrechtmatig te achten.⁹

De rechtbank woog verschillende omstandigheden die bekend zijn uit de hinderjurisprudentie mee: het bij de hinder betrokken belang (de uitoefening van de godsdienstvrijheid, de oproep tot belijden of bijeenkomen) en de bereidheid de hinder te beperken (korter luiden). Zij week op één punt uitdrukkelijk af, door geen gewicht toe te kennen aan de omstandigheid dat de buurman er al woonde vóórdat de geloofsgemeenschap zich vestigde. Zo werden de leden van de gereformeerde gemeente in staat gesteld hun leven in vrijheid naar eigen overtuiging in te richten, ook al bereikten zij met hun oproep ook inwoners van Leerdam die zich de zondagsrust anders voorstellen of mensen bij wie de oproep negatieve associaties wekt. De kerk was *a new kid on the block*, maar behoefde zich niet gedeisd te houden.

De vraag rijst of een rechter deze lijn van redeneren ook zal volgen als het om een moskee gaat. De bestuursrechter moet zich nogal eens buigen over de onterecht gebleken vrees van toekomstige burens dat de gebruiker van de moskee een geluidsinstallatie gaat gebruiken voor het oproepen tot gebed.¹⁰ Zou de burgerlijke rechter net zo ferm vasthouden aan de godsdienstvrijheid als de rechtbank Dordrecht deed? Zou hij ook deze oproep tot gebed ‘algemeen aanvaard achten’ en ook nog eens voorbijgegaan aan het feit dat de burens er al woonden voordat de moskee werd gebouwd? Of zou hij geneigd zijn terug te grijpen op de algemene jurisprudentie, waarin relevant wordt geacht wie er eerder was, degene die hindert, of zijn buurman?

EEN OPEN HUIS

Burens moeten elkaar in staat stellen verdraagzaam te zijn. Zolang de voordeur dicht blijft, kan er van nabuurschap geen sprake zijn. Het recht verbindt gevolgen aan het gebrek aan communicatie.

Een werknemer die wil dat zijn werkgever rekening houdt met godsdienstvoorschriften, zal de werkgever moeten helpen zijn verzoek te begrijpen, zo volgt uit een recente uitspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Het hof vond het niet onredelijk dat de werkgever een disciplinaire maatregel nam, toen de werknemer vrij wilde om een islamitisch feest te vieren en zonder toestemming wegbleef. In dat geval ontbrak enige concretisering van de aanspraak van de werknemer, die buiten de gebruikelijke aanspraken lag. Het hof was er niet van overtuigd dat het handelen van deze man was ingegeven door een godsdienst. Zijn beroep op het

islamitisch geloof was gewoonweg niet geloofwaardig. Uit niets bleek dat hij dat geloof beleed of participeerde in enigerlei geloofsgemeenschap.¹¹

De gelovige werknemer moet voorts bereid zijn om de gevolgen van zijn geloofsuiting te bespreken. Een man liet bij zijn sollicitatie blijken dat hij vanwege zijn geloof in het openbaar geen hand geeft aan een persoon van het andere geslacht. De werkgever vond handen schudden niet een breekpunt. Hij had al een medewerker in dienst die geen handen schudde vanwege zijn geloof; met hem had hij een werkbare oplossing gezocht en gevonden. Vanwege de aard van de functie, waarbij het contact met publiek voorop stond en waarbij ook fysiek contact niet kon worden uitgesloten, wou de werkgever met de sollicitant de mogelijkheden inventariseren om hem in dienst te kunnen nemen. Maar de man was niet bereid naar oplossingen te zoeken en met alternatieven te komen. Vanwege de opstelling en de houding van de man tijdens het gesprek, besloot de werkgever hem geen arbeidsovereenkomst aan te bieden. In zo'n geval kan de werkgever niet worden tegengeworpen dat hij de sollicitatieprocedure met verzoeker heeft stopgezet.¹²

De werknemer die niet uitgaat van de gelijkwaardigheid van man en vrouw, mag de deur worden gewezen, ook al druist de van hem gevraagde wellevendheid in tegen zijn geloof. De plicht van de werkgever te waken over de gelijke behandeling van mannen en vrouwen gaat dan voor.¹³

Dit is de lijn die de Commissie Gelijke Behandeling de afgelopen jaren heeft gevolgd en tot zover volgt de rechter haar spoor in de enkele uitspraak die er is. Verschil is er ter zake van de positie van de werknemer, man of vrouw, die de gelijkwaardigheid van man en vrouw onderschrijft en daarnaar handelt door lichamelijk contact met beiden te mijden. Mag hij of zij van de werkgever verwachten dat hij serieus onderzoekt of en zo ja hoe voor deze opvatting ruimte is op de werkvloer ruimte? Ja, aldus de Commissie Gelijke Behandeling in twee kritisch ontvangen oordelen.¹⁴ Nee, aldus de rechtbank Rotterdam, over de man die klantmanager wilde worden bij de sociale dienst.¹⁵

De rechtbank overwoog dat de gemeente ervoor had kunnen kiezen voor te schrijven dat klantmanagers niemand de hand schudden of een bepaalde klantmanager dat niet hoeft te doen. Zij onderkende dat op die manier onderscheid tussen mannen en vrouwen wordt voorkomen. Niettemin ging het de rechtbank te ver afbreuk te doen aan de vrijheid van de gemeente de in Nederland gebruikelijke begroetings- en beleefdheidsvorm jegens alle burgers in acht te nemen.

De door de gemeente afgedwongen en door de rechter aanvaarde eenvormigheid in omgangsvormen is aantrekkelijk, vanwege de duidelijkheid. Vooral op scholen is het prettig als leerlingen op eenvoudige wijze kan worden verteld hoe zij zich moeten gedragen, en als leraren zich kunnen

verlaten op een consistente lijn. Er kleeft echter ook een bezwaar aan. Voor elke deelnemer aan het maatschappelijk verkeer is het belangrijk een ontvanger te hebben voor wat de ander drijft, ongeacht geslacht, afkomst, godsdienst, seksuele voorkeur of wat ook. Het streven naar eenvormigheid bij de begroeting en het hameren op het belang van de eenvormigheid, moedigt de ontvankelijkheid en waardering voor verschil niet aan. Integendeel, andere wijzen van begroeting, waarbij niettemin de fundamentele waarden (zoals gelijke behandeling van mannen en vrouwen) in acht worden genomen, laten de gemeente en de rechtbank uitdrukkelijk buiten beschouwing. Dat is een gemiste kans. Gelet op het door de wetgever herhaaldelijk onderstreepte belang om een tegenwicht te vormen tegen oordelen of gevoeligheden — die verband houden met iemands anders zijn — ligt het voor de hand een lans te breken voor een alternatieve gedachtegang, geïnspireerd door het aloude burendrecht.¹⁶

EEN BUURMAN OP HET WERK

Een man weigert handen te schudden. Wie op het werk is zijn buurman? Welke vrijheid mag hij zich jegens hem permitteren, wanneer moet hij zich inhouden?

Van belang is te letten op de aard, de ernst en de duur van het ongemak dat voortvloeit uit het weigeren van een hand. Het staat of valt met hoe iemand te werk gaat. Eén van de leden van het Koninklijk Huis schudt geen handen en kondigt dit van te voren bij brief aan. Naar het waarom kan de geadresseerde slechts gissen, maar de aankondiging wordt zonder morren gerespecteerd. Wie per ongeluk toch zijn hand aanbiedt, voelt het schaamrood op de kaken. Niet iedereen is in de gelegenheid per brief aan te kondigen dat hij of zij liever geen handen schudt. Er zijn alternatieven, met woorden en gebaren, hoffelijke en sympathieke, die eventueel ongemak terstond neutraliseren. Eigenlijk is het een kwestie van doen, en daarbij niet alleen letten op de eerste begroeting, maar ook op het verloop van de bijeenkomst. Bij de tweede begroeting ontbreekt het verrassingseffect en zullen de ervaringen van de eerste bijeenkomst de boventoon voeren. Met andere woorden, er is geen reden de aard, de ernst en de duur van het ongemak op voorhand vast te stellen. Het valt te verwachten dat uiteindelijk de aandacht niet uitgaat naar de wijze van begroeting maar naar de persoon die begroet wordt en naar wat hij zegt en doet.

Het ongemak kan worden gerelativeerd door één persoon en één ontmoeting in ogenschouw te nemen. Wat nu als de één zus gaat doen en de ander zo, of hele hordes het handen schudden voor gezien houden? De ernstige vraag is of het recht zich hiermee bezig zou moeten houden, zo

lang de fundamentele beginselen van de democratische rechtsstaat niet in het geding zijn. Het is een open deur dat omgangsvormen naar tijd en plaats wisselen. In 1940 werd nog geleerd dat er over handen geven geen vaste regels voor alle voorkomende gevallen bestaan, omdat veel afhangt van de 'geaardheid' en 'den maatschappelijken stand van de persoon, die men tegenover zich heeft'. De indruk was dat er over het algemeen teveel handen werden gegeven. Bij twijfel geen hand uitsteken, luidde de raad, omdat dit gebaar 'soms als opdringerig kan worden vertolkt'.¹⁷

Is dan van belang dat op de werkvloer het handen schudden de norm is ten tijde van de binnenkomst van een medewerker die geen fysiek contact

Een nieuwe buur moet oud gebruik tolereren

wil? In het burendrecht geldt de tijdsvolgorde wel als belangrijke omstandigheid. Een nieuwe buur moet oud gebruik tolereren. Langs deze lijn werd de docente op een middelbare school de maat genomen, toen zij na een dienstverband

van een jaar niet langer handen wilde schudden. Toen zij in dienst trad, hanteerde de school het geven van handen uitdrukkelijk als instrument om een veilige onderwijsomgeving te creëren, ter bevestiging van de onderlinge relatie en bijvoorbeeld ter beslechting van een ruzie. Het stond de docente dan ook niet vrij een ander instrument te hanteren.¹⁸

Een andere lijn is evenwel verdedigbaar, zoals bleek uit de Leerdamse casus, waarin de kerkklok van de gereformeerde gemeente mocht gaan luiden, ook al woonde de buurman die er last van had daar al langer dan de klok er hing. Steun hiervoor is te vinden in de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Het hof buigt zich met enige regelmaat over de vraag of een inbreuk op bepaalde mensenrechten, zoals de verenigingsvrijheid of de vrijheid van meningsuiting, noodzakelijk is in een democratische samenleving. Het overweegt dan steevast:

*'(P)luralism, tolerance and broadmindedness are hallmarks of a 'democratic society' (...). Although individual interests must on occasion be subordinated to those of a group, democracy does not simply mean that the views of a majority must always prevail: a balance must be achieved which ensures the fair and proper treatment of minorities and avoids any abuse of a dominant position.'*¹⁹

Juist in een democratische samenleving moet ruimte zijn voor nieuwe gebruiken, naast de oude. Die ruimte zou worden afgesloten, indien oude burendrecht geen rekening zouden behoeven te houden met de nieuwe.

In het burendrecht wordt ook gewicht toegekend aan de bereidheid van de overlastbezorger om het anders te doen en wordt gekeken naar het offer dat van hem wordt gevraagd. Het offer dat de gelovige werknemer zich moet getroosten in een seculiere werkomgeving, is te aanvaarden dat collega's en klanten zijn geloofsstandpunt niet delen. Voorts moet hij hen de vrijheid laten een ander standpunt in te nemen.²⁰ Kan van hem ook worden geëist dat hij zich naar het andere standpunt gedraagt, in strijd met zijn eigen geloofsregels? Ja, als de genoemde fundamentele beginselen in het geding zijn. Maar als die niet aan de orde zijn, zal de vraag eerder negatief worden beantwoord, naar mate de ernst en de duur van het 'ongemak' geringer is.

Ten slotte kunnen de maatschappelijke belangen worden meegewogen. Al naar gelang de context waarin de vraag wordt gesteld en de maatschappelijke rol die de vraagsteller speelt, verschilt het maatschappelijk belang dat als argument in de weegschaal wordt gelegd. Het uitgangspunt van formele wetgeving dat iemands godsdienst geen belemmering mag vormen voor deelname aan het maatschappelijk leven, geeft de belangen die hiermee samenhangen bijzonder gewicht. Voor omgangsvormen geldt dat sociale conventies het maatschappelijk verkeer vergemakkelijken, maar ook dat sommige fundamentele beginselen er juist op gericht zijn te voorkomen dat mensen door heersende sociale conventies worden buitengesloten.

BUURMANTEST KAN UITKOMST BIEDEN

Hoever reikt de eis van verdraagzaamheid in het recht? De buurmantest kan uitkomst bieden. Welbeproefde vragen en de antwoorden daarop maken de posities van de betrokken partijen duidelijk. Zij stellen de rechter in staat te schipperen tussen de mores van een studentenvereniging — waaraan hij wellicht met weemoed terugdenkt — en de belangen van het buurgezin bij een vredig stadsleven. Hij zal daarbij niet snel in algemeenheden vervallen, omdat hij door de vragen wordt gedwongen te kijken aan beide kanten van de perceelgrens. Wat hij daar tegenkomt verschilt van geval tot geval.

Tolerantie in het recht is noodzakelijkerwijs geen welomlijnd begrip. Het gebod verdraagzaam te zijn richt zich zowel op de burens als op de rechter, en spoort hen aan te erkennen dat mensen vrij zijn in hun geloofs- of levensovertuiging. Daarbij gelden in de kern slechts twee harde eisen. Ten eerste zal degene die zich op een geloofs- of levensovertuiging beroept, de ander in de gelegenheid moeten stellen hiervan kennis te nemen. Zonder dat valt er niets te verdragen. Ten tweede zullen alle betrokkenen, burens en rechter, zich moeten openstellen voor wat de ander of voor wat de partijen beweegt. Zonder inzicht daarin is de buurmantest gedoemd te falen.

Noten

- 1 House of Lords, *Donoghue v Stevenson*, *All ER Rep* 1; [1932] AC 562.
- 2 HR 31 december 1937, *NJ* 1938, 517. Tegevoerdig zou zo'n zaak ook door de gemeente kunnen worden opgelost, met een beroep op de algemene politieverordening; zie Raad van State 16 oktober 2002, *LJN* AE8977.
- 3 Artikel 5:37 BW.
- 4 Advocaat-generaal Huydecoper, onderdeel 7 van zijn conclusie voor HR 18 juni 2004, *LJN* AP1872.
- 5 HR 3 mei 1991, *NJ* 1991, 476; HR 18 september 1998, *NJ* 1999, 69.
- 6 HR 21 oktober 2005, *NJ* 2006, 418, r.o. 3.2.
- 7 HR 18 juni 2004, *LJN* AP 1872, r.o. 3.5.1-3.
- 8 Rb Breda 26 november 2007, 07 / 3956 GEMWT, *LJN* BB8689.
- 9 Rb Dordrecht 10 november 2004, 46901 HA ZA 02-2761, *LJN* AR5750.
- 10 Raad van State 13 februari 2008, 200704627/1, *LJN* BC4236 (er was geen externe geluidsinstallatie); Rb Arnhem 13 december 2007, AWB 07/1696, *LJN* BC0280 (de gemeente kan tegen overlast optreden met een beroep op de Wet openbare manifestaties).
- 11 EHRM 13 april 2006, *Kosteski t. Macedonië*, EHRC 2006, 73; m.nt. J.H. Gerards.
- 12 CGB 11 oktober 2007, oordeel 2007-180.
- 13 CGB 5 maart 2002, oordeel 2002-22; in dezelfde zin. Rechtbank Rotterdam 6 augustus 2008, 289300 / HA ZA 07-1924; *LJN* BD9643.
- 14 CGB 5 oktober 2006, oordeel 2006-202 en CGB 7 november 2006, oordeel 2006-220 en 2006-221.
- 15 Rechtbank Rotterdam 6 augustus 2008, 289300 / HA ZA 07-1924; *LJN* BD9643. Zij hield uitdrukkelijk geen rekening met de bereidheid van de man mannen en vrouwen op gelijke wijze te begroeten.
- 16 De mate waarin gevoelens van angst betekenis toekomt hangt onder meer af van of en in hoeverre de vrees objectief zijn grond vindt in een reële dreiging. HR 20 oktober 2006, *NJ* 2007, 3, r.o. 3-7.8.
- 17 Amy Groskamp-ten Have, *Hoe hoort het eigenlijk*, Amsterdam: H.J.W. Becht 1940, p. 141-143. De bewerkster van de nieuwe drukken, Van Ditschuyzen, ziet handen schudden als de Nederlandse norm; zij ziet omgangsvormen vooral als een kwestie van geven en nemen, van rekening houden met elkaar. Daarom zullen de regels altijd weer veranderen en zich aanpassen aan nieuwe omstandigheden. Zie: www.ad.nl/utrecht/stad/article792412.ece.
- 18 Vergelijk Rb Utrecht 30 augustus 2007, SBR 07/184, SBR 07/1116 en SBR 07/1332; *LJN* BB2648.
- 19 EHRM 6 februari 2007, EHRC 2007/60 m.nt. Dajo de Prins
- 20 F.T. Oldenhuis, *Exclusiviteit en (in)tolerantie; schurende relaties tussen recht en religie*, oratie RU Groningen 2006, Deventer, Kluwer 2008, p. 22.